Bojtár Endre

Antiszemita vagy-e?

VISSZHANG - LVI. évfolyam, 30. szám, 2012. július 27.

A magyar szellemi életet újabb katasztrófa fenyegeti. Kiváltója Gerő András cikke, amely azt igyekszik bizonyítani, hogy Romsics Ignác (aki egyébként „egy tehetséges, kedves ember”) mint történész antiszemita. Ez – ha igaz – még maradhatott volna Romsics vagy – ha nem igaz – Gerő lelkiismereti tragédiája. Ami ebből az esetleg csak a szűk történészszakmát érintő, néhány szereplős drámából nemzeti katasztrófát csinált (vagy csinálhat), az a magyar értelmiségi nagyközönség reakciója: a *Rubicon* című folyóirat, melynek Romsics szerkesztőbizottsági tagja, nem vitát nyitott Gerő írásáról, hanem azt „durva inszinuációnak” minősítvén aláírásgyűjtést szervezett, aminek eredményeként mindjárt az első menetben 86 neves értelmiségi, majd utánuk a tiltakozók tömege védte meg Romsicsot: nem, az nem lehet, hogy Romsics antiszemita legyen. A szerkesztőségi felhívást közvetlenül követi négy jeles szerző (Tamás Gáspár Miklós, Székely Gábor, Gyáni Gábor és Ungváry Krisztián) ugyancsak Romsicsot védő hozzászólása. Az ijesztő ebben az, hogy ki mindenki található az aláírók között. Természetesen ott vannak azok a szívük mélyén virtigli antiszemiták, akik még nem látják elérkezettnek az időt annak elfelejtésére, hogy „Ajrópában” nem illik antiszemitának lenni, s most kapva kapnak az alkalmon, hogy bebizonyíthassák: lám, a „zsidózás” csak válasz az „antiszemitázásra”. Aztán ott vannak Romsics akadémikus és akadémiai-egyetemi társai: akadémikus az akadémikusnak nem vájja ki a szemét. Továbbá fájdalmasan sok olyan ember, akihez több évtizedes barátság köt, akinek csatlakozását vagy a Romsics iránti, illetve a Gerő elleni személyes elkötelezettséggel, vagy – Esterházy Péter szavait kölcsönvéve – csak azzal tudom magyarázni, mint a túlnyomó többség aláírását: „Az emberek, ha nem akarják, képesek nem tudomásul venni a valóságot. Azt kell mondjam, a Kádár-korszak cinizmusa nem követelt meg ennyi riszálást. Itt most őszintén kell magunkat becsapni – amennyiben ez a cél.” (*Javított kiadás,* 2002, 199.) A legijesztőbb azonban az, hogy – még mindig avval az Esterházyval szólva, aki elsőre nem *egészen* értette meg a „zsidókérdést”, de aki aztán a „nem zsidók” közül szinte egyedüliként elsősorban tehetségéből, de a krisztusi szeretetbe vetett hitéből is merítve erkölcsi erőt és bátorságot képes volt ki- és megjavítani magát: „Magyarországot mindez nem érdekli, nem érdekli a holokauszt, azt gondolom, azt hiszi, hogy az a zsidók problémája.” (Uo., 273.)

A Romsicsot védő hozzászólók közül hárman nem tesznek hozzá a vitához sok érdemlegeset.

Székely Gábor, aki a szerkesztőségi tiltakozást sem írta alá, nyílt levelet intéz barátjához, Gerő Andráshoz, amelyben arra kéri, ne pazarolja a puskaport a nem antiszemita Romsicsra, mert arra a jobboldalon lévő ellenséggel folytatott harcban nagyobb szükség van/lesz. (Ugyanezt a kérést megismétli Ungváry Krisztián és Tamás Gáspár Miklós is.)

Tamás Gáspár Miklós hozzászólásának nem is a tartalma, hanem a stílusa megdöbbentő. A modern magyar publicisztika alighanem legjobb tollú, vitriolos bajnoka a maga bágyadt mellébeszélésével ezúttal még az irgalmatlanul pocsékul fogalmazó történészeket is alul-, illetve felülmúlja. Nem állom meg, hogy ne idézzem – már csak az ínyencek, a St. Tamás-rajongók kedvéért is – a valamiféle kerületi párthíradóba illő utolsó bekezdést: „Most, amikor sajnos csakugyan tombol a zsidógyűlölet, valakit hamisan vádolni antiszemitizmussal elvonja az energiákat a valódi, fontos küzdelmek elől. Romsics Ignác természetesen nem antiszemita. Valamennyien esendő emberek vagyunk, Gerő András is az, én is az vagyok. Örülnék, ha elismerné, hogy tévedett – én azt hiszem, hogy tévedett –, ez kisebb baj, mint amit okozhat, ha kitart meglehetősen érthetetlen hibája mellett. Romsics is, Gerő is antifasiszta; tudjuk, ez a hajcihő kinek használ. Egészen bizonyos, hogy nem a magyar népnek és a magyar demokráciának, amelyet – gondolom – nem szégyen szolgálnunk.”

TGM hozzászólásának a törzse – még tőle is szokatlan halandzsa. Minden szava téves, s cáfolatra szorulna. Romsiccsal ellentétben, aki szerinte „csak a történettudományra fókuszál, és elfelejti, hogy például az uralkodó kommunista párt számára sokkal fontosabb »stratégiai ágazatban«, az irodalomban jelentősebb volt a kontinuitás, mint az őrségváltás”, TGM nem a vitához szól hozzá, hanem amúgy „Gazsisan” fitogtatja félre- és rosszulértesültségét, ezért csupán távirati stílusban széljegyzetelem. „Az irodalomtudományban, a klasszika-filológiában olyan »polgári«, semmiképpen nem marxista, esetenként neokatolikus és másfajta konzervatív tudósok játszottak szerepet, mint Sőtér István, Klaniczay Tibor, Kardos Tibor, Trencsényi-Waldapfel Imre, Komlós Aladár, Keresztury Dezső, Turóczi-Trostler József, Barta János, Szabó Árpád, Marót Károly (némelyikük persze »megtért«).” Nem tudni, miről-kiről és milyen időszakról beszél a hozzászóló. A felsorolt irodalomtörténészek 1945 előtt voltak ilyenek-olyanok, 1945 után csak azok „játszottak szerepet”, akik marxisták lettek. „A két nagy kiadó közül az egyiket Illés Endre vezette, akinek semmi köze nem volt a baloldalhoz.” Előreugrottunk, hiszen Illés 1957-ben lett a Szépirodalmi igazgatója, s mondjuk 1948-ban még öt nagy állami kiadó volt. „Fontos pozíciója volt a Nyugat-nemzedék olyan alakjainak, mint Hatvany Lajos és Gellért Oszkár.” Nem volt, kaptak némi díszpinty-szerepet az irodalmi életben. „Olyan szélsőjobboldali írókat rehabilitáltak fokozatosan, mint Szabó Lőrinc, Sinka István, Erdélyi József, Kodolányi János, Tatay Sándor.” Utoljára egy másik filozófus, Szigeti József minősítette Szabó Lőrincet szélsőjobboldalinak. Neki sem volt igaza. „»Elfelejtették« jelentős és politikailag is befolyásos alkotók fasisztoid botlásait (Darvas József, Szabó Pál, Fodor József).” Jelentős alkotók? „A hivatalos katolikus folyóirat főszerkesztője a »szocialista« rendszerben a szélsőjobboldali Mihelics Vid volt.” Aki – Szőnyei Tamás könyvéből (is) tudjuk – ügynök volt. „A kultúra legnagyobb ikonjai olyan emberek voltak, mint Illyés Gyula, Kodály Zoltán, Bernáth Aurél. (A kispolgári közönségnek pedig Szabó Magda, Passuth László, Pátzay Pál, Kisfaludi Strobl Zsigmond és – Honthy Hanna!)” Csupa író. „Magyarán: a magyarországi sztálinista és posztsztálinista rendszer NEM a marxista, és különösen nem a zsidó marxista értelmiségiekre alapozta a művelődéspolitikáját.” Hát kire? Révai, Horváth Márton vagy a posztsztálinista, 1956 utáni Aczél György nyilván nem volt marxista, különösen nem zsidó marxista. „A Rákosi-korszakban két nagy inkvizíciós ügy volt: »a Déry-vita« és »a Lukács-vita«, a vádlottak zsidó kommunisták voltak. Az ’56-os értelmiségi pörök vádlottai is kommunisták voltak, köztük nem kevesen zsidók”. Ezeket a „pöröket” (nem mindjárt egyenesen pörököt?), amelyeket mai szemmel talán tekinthetjük a kommunisták egymás közötti frakcióharcának, megelőzte 1947–48-ban az *Újhold* folyóirat köré csoportosuló fiatalokkal (Pilinszky, Nemes Nagy, Rába, Mándy, Szabó Magda stb.), s rajtuk keresztül az egész „polgári” irodalommal való leszámolás. Az ’56-os pörök idején a vádlottak már nem voltak kommunisták. „A nem kommunisták a rendszernek igazából nem számítottak, a »polgári« értelmiségiekkel tudta, hányadán áll, ez üzlet volt, nem is rossz.” Érdekesen hangzó marhaság. 1948-tól hallgatásra volt ítélve a már említett „újholdasokon” kívül Vas, Szabó Lőrinc, Weöres, Ottlik stb., stb. „Amikor 1973-ban a Magyar Népköztársaságban gyakorlatilag betiltották a marxizmust, a filozófiai élet irányítását Mátrai László akadémikus vette át, a régi liberális-humanista esszéíró (Szerb Antal, Bóka László, Gál István, Cs. Szabó László szövetségese és barátja).” Az irodalmi élet után most a filozófiai élet rejtelmeibe pillanthatunk. Merőben új hír, hogy 1973-ban (…) s hogy Mátrai akadémikus, akiről az a mondás járta, hogy még amihez egyedül lenne tehetsége, a gonoszsághoz, ahhoz is lusta; s akinek egy 1940-es könyvét Szerb Antal valóban megdicsérte, ám attól még nem lett a barátja – de hát hogy jön mindez ide? „Tehát az elmúlt rendszerben a kommunista értelmiségi szupremáciát csak nagy óvatossággal és árnyaltan lehet ábrázolni, hiszen szemmel látható: a rendszer a hívő kommunistákban bízott legkevésbé, s ebben nem is tévedett nagyot. (Hívőből lesz az eretnek.)” Hogy akkor kiben bízott a rendszer (melyik?), azt sajnos a mi esendő embertársunk nem árulja el.

A hozzászólók közül Gyáni Gábor támadja a legdühödtebben Gerőt. Pedig Gerő helyeslően idézi Gyáni egy 2003-ban megjelent könyvét, amelyben az áll, hogy Romsicsnak egy, a Tanácsköztársaságról tett megállapítása abba az antiszemita értelmezési hagyományba illeszkedik, mely szerint „az 1919-es eseménysor a nem igazán mélyen asszimilált zsidóság műve volt”. Gerő úgy véli, ezáltal Gyáni „lényegében azt állítja, hogy Romsics antiszemita, de ezt nem meri nyíltan kimondani”. Gyáni most tagad.

Ami „emberileg” érthető. Gyáninak kínos, nem is az, hogy Gerő most vele akarja kikapartatni a gesztenyét, hanem hogy rámutat arra, amiről a 2003-ban még nem akadémikus Gyáni nyilván azt hitte, hogy a feledés homályába merült, hogy ti. ő már kikaparta. (Ennek felemlegetésével Gyáni szerint „a rosszindulatú Gerő megpróbálja összeugrasztani egymással szakmabéli kollégáit”.) Ettől azonban a tény tény marad: Gyáni már 2003-ban nagyjából ugyanazokra a – csak nem olyan élesen megfogalmazott – következtetésekre jutott, mint most Gerő. (Az én szememben ez annál dicséretesebb, mert Romsics munkásságának az „árnyoldalai” csak később, különösen az elmúlt két évben váltak nyilvánvalóvá – persze csak azok számára, akik nem csukják be a szemüket.)

Katasztrófát említettem. Mielőtt azonban megpróbálkoznék valamiféle katasztrófa-elhárítással, hazai szokásainknak megfelelően („nem érdekes, mit mond; az számít, ki mondja”) illik színt vallanom, eleve kinek a pártján álltam. Nos, *eleve* inkább Romsics Ignácén, akivel együtt ültem – egyébként Gyáni Gáborral egyetemben – annak az ’56-os Intézetnek a kuratóriumában, amelynek elsorvasztásához a Gerővel együttműködő Schmidt Mária adta Orbán Viktornak és az ő akkori nagyvezírjének, Navracsics Tibornak az ötletet; s azt sem felejtem el Gerőnek, ahogy ugyancsak Schmidt Máriával vállvetve a tévé nyilvánossága előtt aljasul megrágalmazták barátomat, Eörsi Istvánt (akivel ugyan szöges ellentétben gondolkodtunk Izraelről és a „zsidókérdésről”, de akinek a tisztességét egy pillanatig sem vontam kétségbe). Ezért bármily jogosulatlan, hogy Ungváry Krisztián most Gerőn kéri számon Schmidt Mária szakmai bűneit, engem káröröm töltött el: nem árt minden alkalommal Gerő orra alá dörgölni a Terror Háza igazgatónőjét.

Ettől függetlenül azonban számomra nem kétséges, hogy Gerő bátor tettet hajtott végre, s hogy igaza van: Romsics, *mint közszereplő,* antiszemita. Tudom, ez durván hangzik, de tényekkel igazolható. Sokan, akik védelmükbe veszik őt, egyszerűen nem ismerik ezeket a – többnyire újabb keletű – tényeket; vagy avval mentegetik, hogy ő nem, csak amit papírra vetett, esetleg az antiszemita. Ez viszont valamiféle öntudatlan antiszemitizmust feltételez. Aminek a létezésében én egyre kevésbé, sőt, egyáltalán nem hiszek. Hazánkban egyre több ilyen öntudatlan antiszemita *közszereplő* bukkan föl; hol szobrot állítanak Horthynak, hol utcát, teret neveznek el róla, aztán utólag kapkodnak a fejükhöz: tényleg? Hát a Horthy alatt is meggyilkoltak pár százezer zsidót? A gyömrői polgármester egyenesen Romsics professzort hívja meg, amikor a Szabadság teret át akarják keresztelni Horthy térre: ugyan világosítsa már fel őket, ki is volt az, akiről most öntudatlanul el akarnak nevezni egy picinyke közterületet, s a professzor úr megy, s előad, s nem úgy ábrázolja Horthyt, ahogy egy tisztességes történésznek ábrázolnia kell, s ahogy például Gábor Andor éles költői szóval odarikoltotta két, 1944-es versében: „Halottak élén vágtató vezér, / Német nyomában kullogó pecér, / Kos-orru váz, kiszáradt agg-halál” *(A kormányzó emlékének megörökítése)* vagy: „Te, németek pribékje, vérebe, / Te, Hitler széjjelmállott kapcarongya.” *(Születésnapra)* Nem. A saját fülemnek alig akartam hinni, amikor a professzor úr azt fejtegette, hogy meg kéne húzni a nemzeti panteon határvonalát, s ő úgy érzi, abban többségi konszenzus van, hogy Szálasi és Rákosi (a párhuzam legalábbis furcsa!) a vonalon kívül rekedt, Kádárt és Horthyt illetően azonban még nincs konszenzus. Ezért ő egyelőre vár, semlegesen. Addig is azonban gondja van arra, hogy ne mindig a rosszat lássuk: egy tavalyi „akadémiai” összefoglalásban (*Magyarország története,* 2011) amelyben ő írta az utolsó, a XX. századdal foglalkozó fejezetet, a holokausztról alig fél oldal szól; legújabb, 2012-ben megjelent könyvéből *(Magyar sorsfordulók 1920–1989)* valahogy kifelejti az 1944-es évet; népszerűsítő cikket közöl *A trianoni Magyarország első két évtizede. Mérlegen a Horthy-korszak* címmel, amelyben az 1919–1939 közötti Magyarországot leosztályozza: hármas fölé. Ez már önmagában is abszurd, hiszen ebben a két évtizedben benne van Orgovány, benne van az egész Európában első 1920-as *numerus clausus* meg az 1938-as első zsidótörvény, hogy „a nemzeti nyomorról” most szó se essék („Ezernyi fajta népbetegség, / szapora csecsemőhalál, / árvaság, korai öregség, / elmebaj, egyke és sivár // bűn, öngyilkosság, lelki restség” [József Attila: *Hazám*]) – de főként azért abszurd, mert 1939 nem jelentett semmiféle fordulópontot, hazánk töretlenül haladt a pusztulás felé, s ezért a Horthy-rendszert csak egészében, a Szovjetuniónak és a nyugati demokráciáknak szóló hadüzenetekkel, Kamenyec-Podolszkkal, Újvidékkel, a Don-kanyarral, Auschwitzcal, egy szóval minden szörnyűségével együtt lehet osztályozni: színtiszta, duplatalpas rámás elégtelen. Az ordas kurva szexuális erkölcsét sem a szüzesség elvesztéséig folytatott nemi élet alapján

szokás megítélni. Ami szép és jó, ami érték létrejött a két háború között Magyarországon, az mind a Horthy-rendszerrel szemben, annak ellenére jött létre.

A magyar állampolgárok százezreinek tömeggyilkosságába torkolló s tömeggyilkosságát okozó Horthy-rendszer, s benne Horthy megítélése nem lehet vita tárgya, az csak elítélés lehet; s noha Romsics természetesen egyetlen szót nem mond vagy ír, amit bárki zsidóellenesnek minősíthetne, mégis, ennek az elítélésnek az elmaradása bizony antiszemitizmus, s nem valamiféle szakmai hiba, mint jó szándékú védelmezői gondolják. (Tamás Gáspár Miklós: „enyhe perspektivikus torzítás, egyszerűen csak nem elég körültekintő, nem elég kifinomult historiográfia"; Ungváry Krisztián: „ez nem antiszemitizmus, hanem a legrosszabb esetben is csak érzéketlenség".)

Romsics Ignác egy lassan másfél évtizede írott könyvében (*Magyarország története a XX. században,* Osiris Kiadó, Bp., 1999) az autoritarianizmussal szemben a fasiszta vagy nemzetiszocialista totalitarianizmus legfontosabb ismertetőjegyeit a következőkben jelöli meg: hivatalos ideológia, egypártrendszer, a parlamentarizmus felszámolása, a szellemi és kulturális élet *gleichschaltolása* és teljes ellenőrzése, a társadalmat permanens rettegésben tartó fegyveres terrorszervezetek stb. (i. m. 233.) Annak idején több írásomban is egyetértőleg hivatkoztam Romsicsnak erre a tételére. Ma már keveslem, s úgy gondolom, hogy a történésznek kötelessége a jelen fényében szüntelenül felülvizsgálni a múltat, s ha lezárt időszakról van szó, elsősorban a végeredmény felől értékelni. Mélyen lesújtott, hogy Romsics ennek épp az ellenkezőjét teszi, s mint egyik vezető történészünk, aki csak a tavalyi és az idei évben négy könyvet, valamint számos tanulmányt, népszerűsítő cikket jelentetett meg, tartott szerte az országban előadásokat, nagymértékben járul hozzá ahhoz, hogy országunk jelene egyre inkább a Horthy-rendszer múltbéli formáit ölti magára.

Igaz, ez a folyamat nem most kezdődött, s végképp nem Romsics kezdte. Hogy mikor és ki, arról vannak ismereteink. Állampolitikai szinten Antall József miniszterelnök 1990-ben a pesti gettó-emlékmű felavatását látta a legjobb alkalomnak arra, hogy tudassa: a zsidók nem a magyar nemzet tagjai. („Mi az önök mártírjaira éppúgy emlékezünk, mintha a sajátjaink lennének", *ÉS,* 1990. július 27.) Szellemi életünkben egykori barátom, Csoóri Sándor 1990 szeptemberében megjelent gyalázatosan bűnös esszéje *(Nappali hold)* tette a nemzeti *bonton* részévé a zsidózást, ahogy feléjük mondják: a zsidókról való *töprengést*. (A Csoóri-apologéták – Görömbei Andrástól Szirák Péterig – unalomig ismételgetett válasza a Csoórit ért vádakra, hogy ugyanis azok a szövegösszefüggésükből kiragadott idézetekre épülnek, azóta is vissza-visszatérő „érvük" az antiszemita-védnököknek. A baj csak az, hogy ők viszont az egész vita legszélesebb kontextusáról feledkeznek el, arról a kontextusról, amelyet a több millió áldozat képez.) A történeti munkák közül alighanem Gyurgyák János barátom 2001-ben megjelent vaskos monográfiájának jut ugyanez a kétes dicsőség *(A zsidókérdés Magyarországon)*. A szerző többünk előzetes kérését-javaslatát figyelmen kívül hagyva használja idézőjel nélkül a „zsidókérdés" fogalmát, s evvel mintegy átemeli azt a szakszavak köréből a mindennapos nyelvhasználat körébe. Amely nyelvhasználat e tekintetben mára már majdnem olyan, mint amilyen a Horthy-Magyarországon volt.

A szólásszabadság helyreállításával, vagyis mindjárt a rendszerváltással egy időben újjáéledt és fokozatosan felerősödött az antiszemitizmus is. Hogy ez már 1994-ben mit jelentett, arról annak a „nem zsidónak" egy megcenzúrázott-betiltott konferencia-felszólalása nyújt éles pillanatképet, aki az egész kérdéskör legjobb szakértője. Fölöttébb tanulságos e kimerevített kép (s valóban: iskolában kéne tanítani).

„A történeti felelősséget a közösség és a kultúra kontinuitása tartja fenn. (…) Tény, hogy a nemzet nem vállalta nemhogy magára – magáénak sem a magyar lakosság mintegy öt százalékának szervezett elpusztítását. (…) Az elmúlt néhány év során korábban bizonyos irodalmi és erkölcsi tekintélyt szerző személyiségek, ma már inkább vezető közéleti, politikai tényezők, szalonképessé tették Magyarországon a zsidózást. A kormányzat, miközben kényszerűen – de egyre ingerültebben – védekezni próbált az antiszemitizmus (…) egyáltalán nem jogtalan vádja ellen, rendszeresen elmulasztotta, hogy akár csupán a meglévő törvények erejével fellépjen a nyílt vagy burkolt antiszemita beszéd ellen, sőt, ideig-óráig még

védelmébe is vette, fedezte őket, megpróbálta elnöki, alelnöki méltóságokkal, mindenféle kedvezményekkel kielégíteni őket, csakhogy az általuk képviselt politikai erőket saját táborában tudhassa. (...) Magyarul: az elmúlt négy évet kormányzati szinten befolyásoló erők közreműködtek abban, hogy – ha az egész társadalmat nem ez jellemzi is – sok tekintetben az 1930-as évek közepe, vége, olykor egyenesen a kora 1944 látszik megelevenedni, írásban, szóban, képernyőn: Magyarországon, 1994-ben. Feléledt a henye úri antiszemitizmus, és újabb, finomított változata, az intellektuális antiszemitizmus, többen harsányan próbálgatják a nácik, a nyilasok kedvenc kifejezéseit. Legfeljebb új kódokat találtak ki: kozmopolita, liberális, nyugati értékrendszer stb.; ez mind szitokszóvá lett, eufémizmussá a zsidó helyett.

A közvéleményt kormányzati szinten formáló politikai erők leleményes erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy a zsidókra terheljék a kommunizmust. Külügyminiszteri szájból [Jeszenszky Gézától] hallottuk, de nemcsak ettől a másként gondolkodás iránt különösen és demonstratíve érzéketlen személytől. Hanem széltében is, hogy a »zsidók« a felelősek még az Államvédelmi Hatóság tetteiért is. Halljuk, sokaktól, hogy a náci-nyilas rémtetteket ellensúlyozzák a kommunizmus rémtettei; s ebben a szövegben a valódi érv mégiscsak az, hogy a zsidók, akik a kommunizmust megcsinálták, csak azt kapták, előre vagy utólag, amit megérdemeltek. (...) Konzekvensen szembeállítják egymással, egyfelől, a magyart (...) és másfelől, a nemzettől idegen zsidókat, s egyáltalán, a más társadalmi csoportokat, magát a másságot. Aki bírál, netán a nemzetközi közvéleményre hivatkozik, az megbontja a nemzet egységét, az hazaáruló. Ismét szinonima lett a *zsidó* és a *hazaáruló*." (Komoróczy Géza: *A pernye beleég a bőrünkbe. [Egy felszólalás, amely nem hangozhatott el].* In: *Holocaust,* Osiris zsebkönyvtár, 2000, 66., 68–9.)

Fölöslegesnek érzem annak részletezését, hogy 1994 óta mennyit romlott a helyzet: rengeteget, szinte elviselhetetlenül sokat. Ma már a magyar parlament elnöke (nem mellesleg a miniszterelnök szellemi *sparring partner*e) szemrebbenés nélkül letagadhatja azt a nyomtatott szövegekkel alátámasztott tényt, hogy egy neki kedves író nyilas publicisztikát művelt; de Orbán Viktor is megengedheti magának, hogy viccelődjön (mert másnak, mint kegyetlen tréfának nem lehet felfogni), mikor kijelenti, hogy a hazai antiszemitizmust Amerikából gerjesztik-provokálják.

A történész Romsics Ignác tehát antiszemitának minősíthető amiatt, amit nem tesz: nem ítéli el a Horthy-korszakot, s ezáltal tesz valamit: történelmet hamisít. Gerő András azonban az antiszemitizmus egy másik, közkeletűbb módszerével, zsidózással is vádolja kollégáját, mégpedig a következő, Romsics műveiből vett idézetek alapján:

1. „A Forradalmi Kormányzótanács – írja Romsics Ignác a már három kiadást megért, egyszersmind angolul is publikált összefoglaló országtörténetében – kezdetben 19, később – a helyettesek számának növekedése következtében – 34 tagból állt. Közülük 13 képviselte a kommunistákat, a többi a szociáldemokrácia különböző, főleg baloldali és centrista irányzatait. A munkásmozgalmi vezetők és a baloldali intellektuelek társadalmi összetételéből adódott, hogy a zsidó származású népbiztosok és népbiztoshelyettesek aránya elérte a 60, sőt valószínűsíthetően a 70-75 százalékot."

Ungváry Krisztián a következőképp védi meg Romsicsot: „Hamis Gerő érvelése, hiszen maguk az érintettek, tehát a zsidó származásúak közül is nem egy akad, aki azt írja visszaemlékezéseiben hogy »kommunista lettem, mert zsidó voltam« – miért kell az ő narratívájukat teljes egészében kizárni az értelmezési keretből? Csak azért, mert ilyet zsidó mondhat, nem zsidó viszont csak meghatározott értelmezési keretben, nehogy antiszemitának minősüljön? Ha ez a helyzet, honnan tudható, hogy valaki nem zsidó?"

Bizony nehéz a (kommunista) zsidókat, illetve a (zsidó) kommunistákat megszámolni, lett légyen szó akár az 1919-es Forradalmi Kormányzótanácsról, akár – mint később kiderül – az 1945 utáni fiatal sztálinista történészekről, mert nem mindegyik vallotta be, hogy zsidósága miatt lett kommunista (vagy fordítva?). Ennek az a következménye, hogy a végén szegény történész már azt sem tudja, hogy ki a nem zsidó (és fordítva). Szerencsére valahogy úrrá lett a nehézségeken: „Halkan meg kell egyébként jegyeznem, hogy ha a népbiztosoknak »csak« 60%-uk volt zsidó származású – ez is több mint tízszeres

felülreprezentáltságot jelent társadalmi számarányukhoz képest, tehát olyan jelenségről van szó, ami a zsidóság és bolsevizmus közötti kapcsolat elemzésére is feljogosítana, és ezt senkinek nincsen joga ab ovo antiszemitázással ellehetetleníteni.”

Helyben vagyunk: a zsidóság és a bolsevizmus köztudomású összefüggését feltétlenül tárgyalni kell, lehetőleg számszerűsítve.

Hadd áruljam el Ungváry Krisztiánnak, hogy én mint irodalomtörténész hogyan különböztetem meg a zsidó és nem zsidó „narratívát” mondjuk egy irodalmi mű esetében. Először is elolvasom, s ha magából a műből következik, akkor eltöprengek azon, zsidó vagy nem zsidó „narratívával” van-e dolgom. Például Paul Celan *Halálfúga* című versének elemzésekor nyilvánvalóan tárgyalnom kell, hogy a költemény hogyan és mennyiben zsidó „narratíva”, míg Petőfi *Füstbement terv* című versének magyarázatakor ez szóba sem kerül. Ott viszont esetleg a tót (szlovák) „narratívára” fordíthatunk figyelmet, hiszen a *Miként fogom szólítani / Rég nem látott anyám?* kérdése vonatkozhat arra is, hogy a költő milyen nyelven szólítja meg a valószínűleg csak szlovákul tudó anyját. (Ez legyen egyúttal válasz Ungváry egy későbbi, egyszerűen ismerethiányos okfejtésére: „Magyarországon csak a zsidó származáshoz kötődnek olyan körülmények, amelyek az érintettek számára vonzóvá, egyfajta emancipációs lehetőséggé tették a kommunizmus hitét. Sem a szláv, sem a német származásúak nem különültek el korábban se a nemzetiségük, se a vallásuk szerint a többségi magyar társadalomtól. Egyikük csoportjáról sem mondható el, hogy származási alapon diszkriminálták volna őket (leszámítva a 1945 utáni a magyarországi németek jelentős részének kitelepítését).” *Leszámítva.* Általában is: ami nem illik a képbe, az: *leszámítva.* „A szláv származásúak nem vettek részt a XIX. században olyan hatalmas mértékben Magyarország modern kapitalista állammá fejlesztéséből, mint a zsidóság, és később sem vált egyik csoport sem olyan mértékben a modern áramlatok hordozójává, mint a zsidó származásúak.” *Leszámítva* az erdélyi szászokat, a zippsereket, a bánsági és a bácskai svábokat, meg a pesti németséget (a XIX. századi német Pestet). S *leszámítva* a szlávokat. Például a szlovák nacionalisták köreiben meglehetősen elterjedt vélekedés szerint ők, a szlovákok „az építők nemzete, mégpedig a szónak nem csupán metaforikus, de valódi értelmében is: kőművesként, mesteremberként és segédmunkásként Bécset is, Pestet is felépítettük, sok más idegen város építésénél segédkeztünk, de egyet sem romboltunk le. – idézem: *Bevezetés a baltisztikába,* 1997, 193.) De a szépirodalomban is szóba hozhatunk némi német „narratívát”, ha például Herczeg Ferenc vagy Ungváry Rudolf műveit elemezzük.

Azt hiszem, a történésznek hasonló módon kell/lehet eljárnia: ha forrásai arra mutatnak, hogy az 1919-es Tanácsköztársaság vezetőinek cselekedeteiben vagy az 1945 utáni sztálinista fordulatot végrehajtó történészek munkásságában a zsidó származás szerepet játszott, akkor rendjén való dolog, ha ezt megemlíti, elemzi. Ha viszont nem a források, hanem azoktól független, azokon kívül álló szempontok, például a magyar értelmezéshagyományban és közgondolkodásban vastagon jelen lévő antiszemitizmus vezérli a tollát, akkor csak értelmetlen, mert az adott történelmi jelenségről semmitmondó, mindössze a „zsidók = kommunisták” ezerszer megcáfolt antiszemita tételét alátámasztó konstrukciókhoz fog jutni.

Ungváry, de a többi hozzászóló, köztük a máskor kérlelhetetlenül kritikus TGM figyelmét is elkerülte az idézett Romsics-szöveg alapvető vétke, ami abban áll, hogy Romsics itt is, máshol is *társadalmi* összetétel alatt és helyett kizárólag *származási* összetételt ért és vizsgál, az előbbi helyére csúsztatva az utóbbit, s ez bizony az antiszemiták kedvelt módszere: a származás, a faj mindent megmagyaráz.

2. Gerő András: „Romsics 2010-ben a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja lett. Ilyenkor az a szokás, hogy székfoglaló előadást kell tartani. Az újonnan megválasztott rendes tag 2011. március 17-én tett eleget ennek a kötelezettségének. Előadásának tárgya a magyar történetírás gleichschaltolása volt. (A teljes szöveg megjelent: *Rubicon,* 2011/5., 68–81.) Az akadémikus interpretációja szerint: »Az ország 1947-től felgyorsuló erőszakos szovjetizálása nélkül, amit csak kevesen láttak előre, a magyar történetírás európai színvonalon és az európai tendenciákkal összhangban folytathatta volna munkáját. Ez annak ellenére feltehető, hogy a Moszkvából hazatért emigránsokkal, a korábban sérelmeket szenvedett fiatal

zsidó származású történészekkel és a mindenkori karrieristákkal megerősödött kommunista történész csoport a kezdet kezdetétől támadta az úgynevezett polgári történészeket.« (*Rubicon*. 2011/5., 73.); Ami itt számomra igazán lényeges, hogy a szövegben – mint kártevők – önálló entitásként szerepelnek »a korábban sérelmeket szenvedett fiatal zsidó származású történészek« (nevesítve: Zsigmond László, Pach Zsigmond Pál, Hanák Péter, Spira György).”

Gyáni Gábor válasza: „Azért bélyegzi Gerő velejéig antiszemitának Romsics Ignácot, mert a történetírás szovjetizálásának hatalmi harcaiban »a korábban sérelmeket szenvedett fiatal zsidó származású történészeknek« is volt szerinte némi szerepe. Ennyi és nem több.” (Vajon mi lenne, mi lehetne a több? – kérdem én.) „Holott, ha Gerő nem csupán alibiként használna újból valakit (ezúttal Hanák Pétert)” – folytatja Gyáni, ,,hanem tényleg elolvasná azt, amit Hanák – emlékezés gyanánt – évtizedekkel később papírra vetett, könnyen elbizonytalanodna az antiszemitizmus könnyű kézzel osztogatott vádját illetően. Hanákot idézem 1993-ból: »Az előzmények ismeretében nem nehéz kitalálni, mit tehetett egy lágerből szabadult, magára maradt fiatalember, akit a szocializmusba vetett hit tartott életben. Ausch barátommal együtt azonnal beléptünk a kommunista pártba.« És minderre következett az, amit Romsics a magyar történetírás akkori tönkretételeként írt le és amiben – tegyük rögtön hozzá – Hanáknak is volt bizonyos szerepe (amit később mélyen megbánt és amit erősen szégyellt).”

Úgy gondolom, hogy a „korábban sérelmeket szenvedett fiatal zsidó származású történészek” kitétel – védhetetlen. Korábban ugyanis ezek a fiatalemberek (Zsigmond 1907-es, Pach 1919-es, Hanák 1921-es, míg Spira 1925-ös születésű) nem mint történészek „szenvedtek sérelmeket”, később viszont nem mint zsidó származásúak történészkedtek. Hanem mint kommunisták. Hanák sem azt írja, hogy a zsidó hitközségbe lépett be, hanem hogy a kommunista pártba, s nem azt szégyellte, hogy zsidóként, hanem hogy kommunistaként csinált ezt-azt. Ő – ki tudja, miért, de – nem volt antiszemita, s nem azonosította a zsidót a kommunistával egyszer és mindenkorra, még önmagában sem. (Hogy egy egyetlen személyre vonatkozó emlékirat még csúsztatás nélkül sem általánosítható, azt Gyáni ugyanúgy képtelen felfogni, mint Ungváry.) Persze, a magyar történetírást nem az egyetemet 1948-ban elvégzett Hanák, s még csak nem is említett társai „tették tönkre”. Ők majd később tesznek egyet s mást. (Bár közel sem okoznak a magyar történettudománynak és a magyar történelemszemléletnek annyi tényleges kárt, mint korábban a Romsicsnál mártírszerepben felléptetett fasisztabarát Mályusz Elemér vagy Hóman Bálint!) Igaz, Zsigmond és Pach már 1949-ben Kossuth-díjat kapott, de az sokkal inkább beváltandó csekk volt, mint az addigi munka elismerése. Akik a kommunista-szocialista történettudományt hazánkban tűzön-vízen át megteremtették, azok a kommunista kultúrpolitikát általában is irányító Révai József és Horváth Márton, valamint olyan történészek voltak, mint Andics Erzsébet, Nemes Dezső, Mód Aladár és (kisebb mértékben) Molnár Erik.

3. Gerő András: „Romsics 2011-ben megjelentette a magyar történetírásról szóló monográfiáját. (*Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel,* Osiris Kiadó, Budapest, 2011.) Itt valamelyest – látszólag – módosítja az akadémiai székfoglalóban előadott, nyílt antiszemita olvasatú mondandóját.

Kihagyja a »korábban sérelmeket szenvedett fiatal zsidó származású történészek« kategóriát. (…) Viszont betesz egy új szövegrészt. Eszerint »Az új politikai és kulturális elit egészéhez hasonlóan tehát a vezető történészeken belül is megnőtt a zsidó származásúak aránya. A hatalom sáncain kívülre került, sőt gyakran durván diszkriminált régi értelmiségiek közül sokan ezért nemcsak az 1948 után kialakult kommunista diktatúrát, hanem annak történetírását is gyakran illették ’zsidó’ jelzővel.« (359.p.) Ebben a szövegkontextusban a durván elnyomott régiek által felemlegetett »zsidó« minősítés nyilvánvalóan antiszemita tartalmú, hiszen így kívánják »leszólni« az újat. Romsics egyetlenegy saját értelmezést sem illeszt a mondatba, tehát például azt sem, hogy a régi értelmiségiek egyfajta antiszemita tartalmú kritikai alapállás miatt nevezték – pontatlanul – »zsidó«-nak a sztálinista-kommunista történetírást. Sőt! A mondat tartalma szerint a régiek durva diszkriminációja miatt a zsidózás még emberileg érthetővé is válik, miközben ez a fajta reakció sokkal többet mond a minősítőkről, mint a minősítettekről. A nyílt

antiszemitizmus helyett a szerző a burkoltabb antiszemita megoldást választja – mintegy igazolva Gyáni 2003-as kritikáját. Majd az olvasó – nem lesz bonyolult feladata – desifrírozza a nem is oly szofisztikáltan rejtjelezett mondandót."

Gerőnek erre a védjára Ungváry Krisztián válasza a következő: „Gerő érvelése feltételezi azt," (közbevetném: nem feltételezi) „hogy csak az antiszemiták tartják nyilván, ki zsidó származású – holott ezt az adatot a magyar társadalom politikailag vagy kulturálisan érdeklődő részének nagy része általában számon szokta tartani." (Kíváncsi lennék: a Fradi-pálya közönsége politikailag vagy kulturálisan érdeklődik?) „Nem kell nagy erőfeszítés hozzá." (Valóban: ha például a magyar zsidó történészekre kíváncsi az érdeklődő, mostantól elég felütnie Romsics műveit.) „Zsidó és nemzsidó származású magyarok ezt az egy adatot – mivelhogy minden más származással szemben, a zsidókat ért szörnyű események fényében eléggé meghatározó körülményről van szó – kölcsönösen fontosnak tartják saját információs kódhálózatukban." Ungváry szerint tehát zsidóknak és nem zsidóknak külön információs kódhálózatuk van. Az, aki egyiknek sincs birtokában, akár félni is kezdhet: ő talán egyáltalán nincs, nem is létezik, de legalábbis a magyar társadalmon kívül rekedt, hiszen ha találkozik egy emberrel, a kódrendszer hiányában nem tudja megítélni, ki fia borja, főként azt az „eléggé meghatározó körülményt" nem, hogy zsidó vagy nem zsidó az illető.

Ide kapcsolódik Ungvárynak egy másik megjegyzése: „Bibó nyomán azt gondolom, hogy az antiszemita érzület nem létezhet valamilyen racionális tapasztalat nélkül." Sietve szögezzük le, hogy Ungváry ezt csak egy kontextusból kiragadott s ezért *meghamisított* Bibó-szöveg nyomán gondolhatja. Bibó ugyanis azt írta: „az, hogy a környezet zsidókról szerzett tapasztalatainak az antiszemitizmusban szerepük van, olyan közhely, melyet zsidók és nem zsidók egyaránt tudnak, számtalanszor újból megállapítanak és konkrét helyzetekben állandóan számításba vesznek. Nem az az antiszemita állítás, hogy az antiszemitizmus okai között a zsidók is szerepelnek, hanem az, amely azt mondja, hogy az antiszemitizmus indulatai és akciói *jogos* és *indokolt* válasz a zsidókkal kapcsolatos tapasztalatokra, s amely elfelejti, hogy a környezetnek a zsidókról való tapasztalataival szemben, sőt azt megelőzően ott állnak a zsidóknak a környezetről szerzett tapasztalatai is." (Bibó István: *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után*. In: *Válogatott tanulmányok*, 1986. II/684–685.) Ez, ugye, egy kicsit más, mint az a közhelyes ostobaság, amit Ungváry szeretne Bibó nyakába varrni, hogy „az antiszemitizmusnak van racionális, tapasztalati alapja". Persze, mint ahogy a cigányellenességnek is van („a cigányok nem szeretnek dolgozni – a minap is a saját szememmel láttam, hogy nem dolgoztak"), a lengyelellenességnek is van („Lengyelországban nem járnak pontosan a vonatok – a múltkor is órákat töltöttem a varsói pályaudvaron"), vagy a németellenességnek is van („undorító, ezek a németek olyanok, mint a robot – a vonataik is másodpercnyi pontossággal járnak"), mint ahogy minden általánosításhoz rendelhető valamilyen tapasztalati adat.

A kérdés csak az, s ebben van a mostani vita lényege is, hogy a *mindig* egyedi (legyen vizsgálódásának a tárgya-témája akár egy sorsfordító év, akár egy egész nemzet évszázados történelme, ettől függetlenül: egyedi) tényeket vizsgáló történész milyen úton-módon jut el az általánosításokig, hogy melyeket teremt maga, és melyeket vesz át másoktól, hogy milyen lesz a viszonya azokhoz a közösségi tapasztalatokhoz és tulajdonságokhoz, amelyeket éppen Bibó imént idézett 1948-as tanulmánya írt le oly beleérző bölcsességgel.

Az egyedi tényekre egyedi választ kereső kutatásnak – s ami a vita legszélesebb társadalmi kontextusát jelenti: az egyedi, akár a felülről sugallt csordavéleménnyel is szembeszegülő egyéni gondolkodásnak – nem kedvez amai Magyarországpolitikai-ideológiai klímája. Ahol még mindig a nacionalizmus és a kommunistaellenesség általánosságai, ezek az ormótlan, kiirthatatlan (ám a szavazatok kétharmadát érő) őskori szörnyek grasszálnak. Valahol azt olvastam, hogy Németországban a múlt nagyobb árnyékot vet, mint másutt. Hát nálunk? Nálunk mintha csak árnyék, vagyis sötétség lenne. Abban az országban, ahol a karizmás kormányfő hetente többször sulykolja az ő fülkeforradalmár népébe, hogy „mi, magyarok, akik véghezvittünk egy 180 fokos fordulatot, mi, magyarok, tehetséges nép vagyunk" (s jobbkeze, a gazdasági miniszter azt is tudja, hogy már őseink is azok voltak; különösen az agysebészetben, a gasztronómiában és

a vendéglátásban...), s akinek miniszteri programja egyetlen konkrét, „reális” pontot tartalmaz: újraegyesíteni a Trianon által szétszakított „nemzettestet” – ott az eleve pozitív „általános magyarok” mellett egykettőre megjelenik az „általános ők”: az „általános zsidók”, az „általános cigányok”, az „általános kommunisták”. Különösen az utóbbi aggályos. Orbán Viktorék ugyanis némi bizonytalankodás után a kommunistákra osztották ki a nemzeti egységfront (pozitív program híján nélkülözhetetlen) ellenségének a szerepét. A kommunistákra, úgy általában. Amikor azonban ezt az egyes színielőadásokra kellene konkretizálni, kiderül, hogy baj van. Mert hát kik azok „a kommunisták”? Az egykori legmagasabb funkcionáriusok? (Pozsgay vagy Szűrös elvtárs)? A párttitkárok? (Orbán Győző?) A munkásőrök? (A számos Fidesz-tagtárs és a még számosabb farvízi kereszténydemokrata?) A 800 ezer egykori párttag? A Kádár-rendszer ügynökei? Nagy Imre és hívei? (Közöttük Vásárhelyi Miklós, aki – az egyébként szintén gyanús – Soros György dollárjait dugdosta a „Bibó István Kollégiumban” ringó Fidesz-bölcsőbe?) Rákosi és bandája? Rajk László is? A földosztó Donáth Ferenc? A két háború közötti kevésszámú kommunista? A szocdemek is? A Tanácsköztársaság vezetői? (S hallottuk Kövér Lászlótól: ha Nyírő József nem, akkor Lukács György miért nyughat magyar földben? Ami Nyírő esetében román!) Károlyi Mihály? És a századelő kommunistagyanús vagy egyenesen kommunistává züllő polgári liberálisai? Hosszan lehetne még sorolni az Orbán-féle céllövölde lehetséges figuráit; akik annyian vannak, hogy felesleges a golyót pazarolni rájuk. Az 1919-es Forradalmi Kormányzótanács működésének vagy az 1945 utáni történettudomány tönkretételének egyedi vizsgálata helyett egyszerűbb, ha a megszokott vadra lövünk: a zsidóra, pláne, hogy sokszor egyúttal komcsit is találunk.

S e kis elkanyarodás után így értünk vissza eredeti témánkhoz: hazánkban ma az „egyszemélyes kormány”, az egyeduralkodó miniszterelnök (akinek minden mozdulata minden pillanatban *közszereplés*!) talán őszintén azt hiszi magáról, hogy nem antiszemita, noha legszűkebb baráti köréhez is tartoznak általa nyilvánosan vállalt, bevallottan antiszemiták. (Gondoljunk bele: a világ vagy Európa boldogabb országaiban – s a miénkhez képest ilyen szempontból ma Európa *minden* országa boldogabb – hány óráig maradhatna hivatalában egy ilyen alak!) Az ő, Orbán Viktor politikája teszi nemcsak lehetővé, hanem könnyűvé is az antiszemitizmus térhódítását.